

ՃՇՏ ՈՒՄՆԵՐ

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆԻ

«ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ»

Պատասխան առ Պրն. Հայկ Պերպերեան

Այս է խորագիրը անանուն գրութեան մը որ Պրն. Հայկ Պերպերեան կը ստորագրէ «Բազմավեպ»-ի 1948 տարւոյն 7-8 թիւերուն մէջ՝ էջ 167-170:

Զ. Ազուլեցիի մէկ փոքր ճշգրտման Պրն. Պէրպերեան եկեր յանդեր է «Բազմավեպ»-ի այս թիւին մէջ եօթը ութը սխառութեան մէջ ըսելու, որ իմ «Բանասիրական գիտութիւն»-ը, «մտաւորական պարկեշտութիւն»-ը հարցական են, եւ «խղճամիտ բանասէր»-ը չըլլալ, «իմաստութիւն»-ը չունենալու եւ այլն, եւ այլն: Պարոնին այս կարծիքը այնքան նշանակութիւն ունի՝ որքան որ նշանակութիւն ունին իր միւս գրաւոր եւ քերական կարծիքները ասիէ առաջ եւ ուրիշ պայմաններու ազդեցութեան տակ ինծի համոզեալ վերիճեցում բոլորովին հակառակ: Եթէ հաւատանք Պարոնին հրապարակաւ եւ մեկուսի ըսածներուն, ուրիշներու մասին, տարակուսելի է, որ իրմէ զատ որեւէ մէկը «գիտուն», «խղճամիտ» կամ «պարկեշտ» ըլլայ: Անտարակոյս, ընթերցողներէս անոնք որոնք կարդացած են Պարոնին վերջին ելոյթը, իրենք իրենց պիտի խորհին՝ թէ երբ մէկը Պրն. Պէրպերեանի նկարագրած ֆիւթուրիստի պէս անձ մ'է, ի՞նչ հարկ կայ այդքան երկար եւ ըզըցեալ հայհոյանքներով «Բազմավեպ»-ի սխառութեան մը մասին:

Կայ ուրիշ կէտ մըն ալ. Պրն. Պէրպերեանը ճանչցողները զիս ալ կը ճանչան:

Պարոնը «Պալ-ը Ալ»-էն պատուով, «Ապտ-իւլ Համիտ» հանդիպելով, «Ալ-ի Օսման»-ը կը հորովէ, մինչ պարզ խնդրը սա է որ Զ. Ազուլեցի իրապէս «Ալ-ի-Օսման» զբաժնէ թէ ոչ:

Պարոնը որ անպարկեշտութիւն ունի ըսելու ինչ որ «կարծած» եմ... «Թէեւ չէ ըսած», եւ նման ուրիշ խեղաթիւրանքներով եւ հետեւութիւններով ինձ վերադարձու ինչ որ իր խելապատակին ծնունդն է, եւ եօթը սխառ «կը պոռայ, կը հայհոյէ», հուսկ ապշեցուցիչ աներեսութիւն ունի ըսելու. «Պ. Քիւրտեանի պատասխանը կը յիշեցնէ այն անիրաւ մարդիկը, որ ամէն գիտով իրաւունք չահելու համար աղմուկ կը յարուցանեն, կը պոռան, կը հայհոյեն, յուսալով որ իրենց հակառակորդը, դաշտակողութեան մը վախէն, տեղի տայ իրենց պոռոտութեան առջեւ»: Պարոնը տեղ մը իմացած է որ եթէ զոգը ուսեղ ելլէ տան տէրը զոգ կը բռնէ: Յաւալին այն է Պարոնին հա-

մար, որ ընթերցողը «Բազմավեպ»-ի նոյն տարուան էջ 74-75-ի վրայ հաղիւ երկու սխառ կազմող իմ գրութիւնս կրնայ հեշտութեամբ ձեռք բերել, եւ տեսնել թէ ո՞վ է «անիրաւ մարդը» որ կը «պոռայ», «կը հայհոյէ», Պարոն Պէրպերեանը թէ ես:

Բնական է, եթէ բան մը կայ «որ մասնաւոր յօդուածի մը նիւթ ըլլայ» անտարակոյս Պրն. Պէրպերեանին նման տիպերն են մեր իրականութեան մէջ, բարեբախտաբար շատ հազուադիւս եւ աննշան:

Նման տիպերով զբաղել անշուշտ չ'արժեք:

Յաւալի է որ իր մասին այսքան իսկ զբեւ ստիպուեցայ կամքէս անկախ:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆԻ

Նկատելով որ Պր. Յ. Քիւրտեանի եւ Պր. Հայկ Պերպերեանի միջեւ բացուած բանավեճը գիտական սահմաններէն կ'անցնի, հոս այլեւս վերջացած կը համարուիմ գայն «Բազմավեպ»-ի համար: ԽՄԲ.

«17-րդ ԴԱՐԻ ՄԻ ԱՆՅԱՅՏ ԶԵՌԱԳԻՐ»

«Անահիտ»-ի վերջի թիւին մէջ (1947, Յուլիս-Դեկտ.) հրատարակուած է գրութիւն մը «17-րդ դարի մի անյայտ ձեռագիր», ստորագրուած՝ Արամ Երեմեանէ, Թէհրան, Մայիս 1947:

Նախ ձեռագիրը «անյայտ» է, այլ շատ լաւ ծառայութիւն կը անարարէ զոչնչացող թէհրանի: «Տես՝ Յուլիսի Հայերէն ձեռագրաց Թէհրանի: «Հանդէս Ամսօրեայ», 1935, էջ 393-396), ուր ձեռագիրը ամենայն մանրամասնութեամբ եւ բոլոր յիշատակարաններով ամբողջութեամբ կը ներկայացուի վաստակաւոր գիտնականէն:

Պրն. Արամ Երեմեան ո՞չ միայն չափազանց հարեւանցի կը ներկայացնէ ձեռագիրը իր վերոյիշեալ գրութեան մէջ, այլ իր հրատարակած յիշատակարանի քանի մը մանր քաղուածներն իսկ սխալաշատ են, համեմատելով Անահիտի հրատարակութեան հետ:

Պրն. Արամ Երեմեան նոյնիսկ չէ հասկցեր յիշատակարանին իմաստը: Ան կը գրէ ձեռագիրին մասին «Վաստակաւոր գրիչն ու նկարիչն է Աստուածատուր Գալիլ... Եւն.» (ստորագրուած իմ կողմէն): Յետոյ զանազան տեղեր «Իրբեւ գիմանկա-մէն»: Յետոյ զանազան տեղեր «Իրբեւ գիմանկա-մէն»: Աստուածատուր թոյլ ստեղծագործող է», ինչ Աստուածատուր մէկն է 17-րդ դարի գրաֆիկ նը-«Աստուածատուր մէկն է 17-րդ դարի գրաֆիկ նը-կարիչներէն»: վերջապէս աւելի չ'երկարելու հա-մար «մանրանկարիչներէ շարքում պատուաւոր տեղ է զբաղում Աստուածատուր գալիլը»:

Սակայն տես որ Պրն. Արամ Երեմեանի չար բախտէն Աստուածատուր սարկաւազ «զօղ» կամ «գրիչ» եղած է միայն այս ձեռագիրն, ինչպէս որ յիշատակարանները խիստ որոշ ցոյց կու տան: Աստուածատուր գալիլ ոչ «գրիչ» չէ, «գրիչ» է, ոչ «գրաֆիկ նկարիչ»:

Այս ձեռագիրն մանրանկարիչն է Մկրտիչ Գալիլ, ինչպէս որ յիշատակարանն ալ ցոյց կու տայ «Ինչպէս... ի ծագելէ աւետարանիս... զտրուս Մը-կըրտիչ գալիլը»:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆԻ

ԱՊԵՏԻՔ ԿՈՄՍԻՆ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ԿԵԱՆՔԸ

(Շար. Բազմ. 1947 թիւ 7-8, էջ 177)

Յետ երկար ընդհատումի մը կը վերսկսիմ գլո-բալ թարգմանութիւնը: Ու նախ համառօտ ամ-փոփում մը անցեալ նիւթերու ընդհատումին թե-րին լրացնելու համար:

Առաջին երկու գլոխներուն մէջ հեղինակը ներ-կայացուցած էր Պետրոս Ապետիքի՝ Հունգարացի կոմսին եւ անոր արշակունի ցեղէն ըլլալու հա-ւանդանութիւնը, միանգամայն իր ժամանակին վիճակը: Յետոյ խօսած էր անոր մանկութեան, դաստիարակութեան եւ զործունէութեան մասին, միշտ խղճամօրէն նախ տալով տեղոյն, անձե-րուն եւ ժամանակներու վիճակը, աւելի ըմբռ-նելի դարձնելու համար մեղի այս պատմական անձն ու դէպքերը:

Պետրոս Ապետիք, ուրեմն, ծնած է Հալէպ, ուր իր առաջին դաստիարակութիւնն ալ առած է: Մանկութիւնը անցուցած է վտանգներու, հա-լածանքներու եւ պանդխտութեան մէջ. իր հայրը մարտիրոսական պատիւ արժանացած է իսլամի-րու կողմէ: Պետրոս Ապետիք յաջորդած է վերջա-պէս նախ Երուսաղէմ եւ անկից ալ Հռոմ փախ-ւել, ուր նախ ընդգրկած է եկեղեցական ասպա-րէզը, սակայն չ'մնալով եկեղեցական վիճակի մէջ՝ աստուածաբանական ուսումները աւարտելուն Ս. Աթոռին կողմէն զրկուած է իր պատուիրակ Պարսիկ Արքունիքը, համաձայնութիւն մը գոյա-ցնելու Պարսիկ Արքունիքի եւ Արեւմտեան աղ-ղերու միջեւ՝ թրքական վտանգին դէմ: Ան աշ-խատած է նաեւ միութիւն մը առաջ բերելու Ա-րեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիներու միջեւ: Առաջիկային պիտի տեսնենք թէ ո՞րքան յաջողած է իր ծրագիրներուն մէջ:

Հիմա պէտք է ճանչնանք Յակոբ Դ Պատրիարքին անձն ալ: Այս ծերու-նին ինքնագլուխ կը կառավարէր իրեն յանձնուած մեծ հօտը: Իր կարեւոր դիր-քին հետեւանքով անթիւ պատմական վա-ւերական տուեալներ ունին իր գործու-նէութեան եւ Ապետիքին հետ ունեցած յարաբերութիւններու մասին:

Բամուսած ու Հռոմէն անկախ Եկե-

ղեցւոյ պետը կ'ընտրուէր ժողովուրդէն՝ քաղաքական իշխանութեան հաւանու-թեամբ. այս ընտրութիւնը ապա կը հաս-տատուէր Պոլսոյ պատրիարքէն:

Դարերու ընթացքին զանազան փոփոխ-եղած են պարսկաստանցիներն ալ միացը-նել ընդհանուր քրիստոնէութեան հետ. սակայն երբեք չեն կրցած զանոնք Պապին ենթարկել: Աղեքսանդր Է Պապի ժամա-նակ Հ. Պօղոս Փիրոմալի ճարտար իտա-լացին, որ յետոյ Հայաստանի կաթողի-կէներուն Առաք. Կառավարիչ ալ անուան-ուեցաւ, աշխատած էր որպէս զի Պապին եւ Պատրիարքին միջեւ համաձայնութիւն մը գոյանայ:

Կղեմէս Թ. Ի առեւ, հետեւաբար Ապե-տիքի ժամանակ, նոր քայլեր առնուեցան այս ուղղութեամբ: Պատրիարքը ցոյց տուաւ իր բարեկամութիւնը Ս. Աթոռի հանդէպ, Հռոմ ալ փոխադարձեց անոր, սակայն Փիրոմալիի գործունէութիւնը ա-ռանց շօշափելի արդիւնքի մնաց:

Յակոբ Դ, իր համարաւոր նախորդին Ներսէսի պէս, խիստ մարդ մը եղաւ ու իր ժողովուրդը զրեթէ անսանձ իշխանու-թեամբ կը վարէր: Միայն Լուդովիկոս Ժ. Ի ազդեցիկ դեսպաններուն եւ Ապետիքի ութը տարուան անխոնջ աշխատութիւն-ներու շնորհիւն է որ սկսաւ դէպի Հռոմ հակիլ: Անոր մարմնական յատկութիւն-ներն ալ յիշատակի արժանի են. ու ասոր մասին Պետրոս Ապետիք հետաքրքրական միջադէպ մը կը յիշէ որ պատահած էր իր եւ մահմէտական իշխանի մը միջեւ: Քանի որ այս դէպքը ուրիշ տեղ չի յիշուիր յի-շենք հոս համառօտակի, թէպէտ աննշան բայց ժամանակի հոգեբանութեան վրայ լոյս սփռող դէպք մը: Ութսունամեայ Պա-տրիարքը եւ մահմէտական իշխան մը հան-տրիարքը երեկոյթի մը ժամանակ կրօնա-կան վէճի մը բռնուեցան: Այլազգին խմել սկսաւ «Մահմէտի կենաց» ու հրաւիրեց բարձրաստիճան եկեղեցականը մրցիլ իր հետը՝ խմելով ինքն ալ իր կրօնական հա-

մոգուեցներուն ի պատիւ: Պատրիարքը իր պաշտօնին և զիրքին բերումով ստիպուած էր մահմէտական իշխանին հաճոյք պատճառել, ուստի ինքն ալ սկսաւ բաժակները ետեւէ ետեւ պարպել: Խնդիրը վերջացաւ մահմէտական իշխանին « սատակի պէս զինով » սեղանէն տարուելովը. մինչ Պատրիարքը անխռով ու անխախտ յաղթական ելաւ այս բացառիկ մրցումէն: Ասոր հետեւանքը այն եղաւ որ յաջորդ օրը Պատրիարքը այցելելով Փաշային ու ներողութիւն խնդրելով անկէ, հզօր պաշտպան մը շահեցաւ Էջմիածնի քրիստոնեաներուն...:

Ուրեմն Պետրոս Ապետիւր այս Յակոբ Գ Պատրիարքին դուռը կ'երթար: Ան ջանաց իր կարողութեան բոլոր միջոցները գործի դնել համոզելու համար զայն Պապին հպատակեցնելու, ծառայելով այսպէս նաեւ Քրիստոնէաբան Միտրեան զօրանալուն, որուն համար մեծ հարկ կար այն ժամանակները՝ երբ այնքան մեծ նշանակութիւն ունէր թրքական վտանգը: Ու ոչ միայն թրքական վտանգին համար կարեւոր էր այլ նաեւ Շահին համար՝ քանի որ ան համաձայնութիւնը կը տեւէր իր հպատակ քրիստոնեաներուն և Արեւմտքի քրիստոնեաներուն միջեւ, վասն զի անոնք չէին ուզեր ճանչնալ Պապին հոգեւորական զերիշխանութիւնը:

Ապետիւր այս նպատակով ոչ միայն Յակոբի դուռը այցելեց, այլ միւս զրացի քրիստոնեայ երկիրներն ալ դժուարին ու վտանգաւոր ճամբորդութիւններ կատարեց: Թափառեցաւ երկնաբերձ կովկասներուն վրայ, հասաւ մինչեւ Վրաստան, որու մայրաքաղաքին՝ Թիֆլիզին մէջ երկար ժամանակ անցուց: Հոնտեղի Պատրիարքն ալ համակրեցաւ Ապետիւրին ու անոր միջնորդութեան հետեւանքով նորէն սկսաւ բարեկամական յարաբերութիւնները Էջմիածնի Յակոբ Գ պատրիարքին հետ: Ապետիւր այս յաջողութեան համար հպարտ կը զգար ինքզինքը: Այնքանը

որոշ է որ Ապետիւրի այցելութենէն վերջ Թիֆլիզի պատրիարքը Պարսկաստանի քրիստոնեաներուն հետ կատարեալ համաձայնութեամբ կը գործէր:

Քիչ յետոյ Ապետիւրը կը գտնենք Էջմիածնէն ոչ այնքան հեռու ինկող Նաշիւրուանի մէջ, որ նոյնպէս քրիստոնէութեան կարեւոր կեդրոններէն մէկն էր: Այս քաղաքին — ինչպէս վերեւ յիշեցինք արդէն — պատրիարք ընտրուեցաւ Ապետիւրի ճամբորդութեան ընկերը Հ. Մատթէոս: Ապետիւր երեք տարի ապրեցաւ այս քաղաքին մէջ, ու զուցէ իր կեանքին ամէնէն շարժուն տարիները հղան ասոնք: Նաշիւրուան թէեւ այսօր աննշան քաղաք մըն է, բայց Ապետիւրի ժամանակ հարուստ ու ծաղկեալ էր: Անոր պարծանքը կը կազմէին բազմաթիւ եկեղեցիներն ու շքեղ կաթողիկոսական պալատը: Շահին հաւատարմներէն ալ շատեր հոն կը բնակէին:

Հոս արեւելեան խնդիրներուն մէջ եւ փած Ապետիւր՝ հանդիպեցաւ իտալացի եռանդուն ու ճարտար Հ. Փիսքոփոս-ի հետ, որուն սերտ բարեկամութիւնը շահեւորէր հետը միասին Գազուին, Շահին արքունիքը գնաց, ապա իրենց առաքելութիւնը վերջացնելով՝ Ռուս Չարի պալատէն անցնելով հասան Վիեննա կայսերական պալատը:

Ո՞վ էր այս Փիսքոփոսը:

Հ. Փրանկիսկոս Փիսքոփոս իր ժամանակի նշանաւորագոյն դիւանագէտներէն մէկն էր: Զինքն ալ Ս. Աթոռը Սուլիման Շահին արքունիքը ղրկած էր, Ապետիւրէն վերջ, շուրջ 1673ի սկիզբները: Նախապէս Աղեքսանդր Է թաթարներուն առաքելութեան ղրկած էր զինքը: Հոն, փերեզորի մէջ ապրեցաւ, ուր յոյն մը մատնած էր զինքը իբր խանի երկրին շահերուն հակառակ եւրոպական զաղտնի գործիչ մը, որուն համար խանին առջեւ հանուեցաւ: Խանը յետ ապարդիւն հարցաքննութեան մը բանտ դնել տուաւ կրօնաւորը, ուր տարի մը տանջուեցաւ, մինչեւ որ

վերջապէս ազատեցաւ Յովհաննէս Քազուին լեհ թագաւորին միջնորդութեամբ, որ խանին հետ սերտ յարաբերութիւններ կը մշակէր: Ժամանակակից սովորութեան համաձայն Փիսքոփոս նուիրուեցաւ իր ազատարարին ծառայութեան: Թագաւորը զինքը նորէն խանին ղրկեց, ուր իր առաքելութիւնը յաջողութեամբ աւարտելով դարձաւ: Ապա Քազուինը նոր առաքելութիւն մը յանձնելով անոր՝ Հոռմ ղրկեց, ուր ապա եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ: Ասկից վերջ Փիսքոփոս քաջուեցաւ իր ծննդավայրը Նէսպոլիս:

Նոր Պապը Կղեմէս Ժ — թէեւ « բոլորովին սպառած ու հիւանդ » — բայց գործունեայ ու եռանդուն հոգի մը, նորէն կանչելով Փիսքոփոսը՝ որ բաւական ծանօթացած էր Արեւելեան շրջանակներուն, բացառիկ պաշտօնով մը զինքը Մեծ Հայաստան ղրկեց, Ընդհանրական Տեղապալի և Առաքելական Այցելուի պաշտօնով: Իր առաքելութեան նպատակակէտը նույն էր, ուր հասաւ Գեկտեմերի մէջ:

Նաշիւրուան, ուր նոյն ժամանակ Ապետիւրն ալ կը գտնուէր, մեծ ուրախութեամբ կ'ընդունէր Առաքելական նուիրակը: Քաղաքին կաթողիկէ մեծերը վազեցին զինքը ղրկաւորելու, բնականաբար առաջին գծին վրայ եկեղեցական մեծերն էին, որոնք բարի եկաքի զացին իր բնակարանը: Պետրոս Ապետիւր իբր հաւատարիմ ժամանակագիր՝ նշանակած է բոլոր պարագաները որոնք առիթ տուած են իրեն ճանչնալու այս մարդը, զոր ապա հետը մէկտեղ Աւստրիա և Հունգարիա տարաւ:

Ծանօթութիւնը հետեւեալ կերպով պատահեցաւ:

Փիսքոփոսի հասնելուն Մատթէոս Պատրիարքին հետ Ապետիւրն ալ փութաց իր յարգանքները մատուցանելու ու բարեմաղթութիւններն ընելու նորեկ հիւրին: Իսթանպուլի մեծ թաղերէն նուիրակը յիշատակեց իր անցածը՝ որոնց համար չէր այն տեղացի անձերը՝ որոնց համար

արդէն Հոռմէն լսած էր: Հարցուց թէ արդեօք մէկը կը ճանչնար Պետրոս Ապետիւրը: Մատթէոս ժպտելով խումբին մէջ ներկայ գտնուող Ապետիւրը մատնանիշ րբաւ՝ ըսելով լատիներէն.

— Այս պարոնն է... զուցէ նա կրնայ Ձեզի շատ օգտակար ըլլալ:

Նուիրակը անմիջապէս Ապետիւրի դառնալով փափաք յայտնեց հետը խօսելու, որովհետեւ Պատրիարքը անմիջապէս աւելցուցած էր թէ այդ մարդը երկար ժամանակ ապրած էր Շահին արքունիքը ու շատ լաւ կը ճանչնար անոնց բարքերն ու սովորութիւնները ինչպէս և լեզուն, մէկ խօսքով մեծ հմտութիւն ունեցող մէկն էր ու օգտակար ծանօթութիւններ ու խորհուրդներ կրնար տալ նուիրակին: Նուիրակը Ապետիւրին հետ խօսիլ կարենալու համար անմիջապէս թարգման մը խնդրեց: Պատրիարքը նորէն ժպտեցաւ.

— Այս Պարոնը լատիներէն ալ կը խօսի, ըսաւ լատիներէն:

Եկեղեցականին զարմանքը մեծ եղաւ երբ այցելուներու մէջ մինչեւ այն ատեն լուռ կեցող այդ արեւելցին յանկարծ փռնաւորեցաւ լատինարան լատիներէնով մը իր յարգանքները յայտնեց իրեն: Փիսքոփոսը սակայն տակաւին չէր հասկցած թէ որուն հետ է որ գործ ունի, ու հարցուց թէ արդեօք կը ճանչնար իրենց այնքան յանձնարարուած Ապետիւրը: Ու այն ատեն միայն ճանչցաւ այն մարդը զոր դէպքը իր առջեւ նետած էր և զոր արդէն Հոռմէն մեկնած ժամանակը մտադիր էր գտնել ու քովը առնել:

Խնդրեց Ապետիւրէն որ աւելի հանգաւոր տեղ մը կարենային երկարօրէն խօսիլ իրարու հետ իրենց գործին մասին: Միան իրարու հետ իրենց գործին մասին խօսելու հետեւեալ կերպով պատահեցաւ:

Քանի մը օր ետք՝ Նաշիւրուանէն ոչ շատ հեռու ինկող Սալտաղ անցան, ուր Ս. Գեորգ Եկեղեցիին մէջ Փիսքոփոսի պատարագէն

